

УДК 159.9.01–025.13
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.14>

М. М. Мельничук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ РІЗНОЇ СТАТІ

У роботі наведено узагальнені дослідження толерантності, які торкаються підходів до її змісту. Показано, що толерантність – це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, що має кілька ліній прояву й розвитку. Доведено, що ці характеристики толерантності передбачають застосування системного підходу щодо дослідження цього явища. Отримані дані підтверджують гіпотезу про те, що рівень вираженості толерантності має тісний взаємозв'язок саме з показниками соціально-психологічного рівня системи толерантності. Показано, що орієнтація на загальнолюдський рівень цінностей, тобто домінування принаймні просоціального, а то і духовного, рівня у структурі особистості є взаємопов'язаним із толерантним поведінням з іншими, тоді як егоцентричний рівень може призводити до інтолерантної поведінки у представників обох статей. Проаналізовано, що як у хлопців, так і в дівчат показники загального рівня толерантності є тісно прямо пов'язаними (у порядку зменшення зв'язку) із соціальною адаптацією, відсутністю екстрапунітивних реакцій, універсалізмом, фіксацією на задоволенні потреби (подоланні перешкоди), відсутністю фіксації на перешкодах і вимірюваних аспектах інтолерантності, гнучкістю мислення. Це свідчить про включення комунікативної толерантності в систему соціальної адаптації, її зв'язок з особливостями реагування на стрес, загалом – поведінковими стратегіями людини, про важливість ціннісних орієнтацій (на універсальні цінності, доброту, гармонію у протилежність орієнтації на власний статус, досягнення та задоволення) та розвитку дивергентного мислення для проявів толерантності. Визначено, що в межах обох статей отриманні дані дають змогу відхилити припущення про лінійну детермінацію толерантності рівнем нервово-психічної стійкості. З'ясовано, що у хлопців порівняно з дівчатами можна говорити про менший рівень інтегрованості толерантності в систему особистісних якостей і характеристик, більшу різницю між толерантністю на рівні поведінки та на рівні установок, більшу відносну вагу гнучкості мислення, відсутність орієнтації на владу для комунікативної толерантності.

Ключові слова: терпимість, відвертість, поблажливість, безконфліктність, емпатія, системний підхід.

Постановка проблеми. Важливою якістю, яка свідчить про соціальну зрілість особистості та сприяє її повноцінній адаптації в суспільстві, є міжособистісна толерантність. Саме тому проблема психологічного вивчення причин, механізмів і наслідків толерантності особистості є актуальною суспільною проблемою.

Огляди закордонних і вітчизняних робіт із толерантності свідчать про неможливість дати толерантності однозначну дефініцію, звести до якоїсь однієї характеристики, локалізувати в певній тематиці. Аналіз літератури показує, що одні вчені ототожнюють толерантність із терпимістю, яка споконвічно припускає деяке зусилля над собою [2; 4; 7–9 та ін.]. Інші дають толерантності більш широке визначення, у якому основними її характеристиками виступають позитивні за своєю природою якості й властивості особистості [1; 9; 10; 14]. Навіть у психологічному аспекті феномен толерантності не лежить тільки в одній площині – його зміст неоднорідний, не може бути зведений до

окремої властивості, показника, характеристики. Отже, сутність проблеми толерантності в психології розкрита недостатньо.

Метою статті є аналіз статевої відмінностей міжособистісної толерантності студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Такі характеристики толерантності, як складність, багатокомпонентність, подвійна обумовленість (біологічне – соціальне), передбачають: по-перше, застосування системного підходу щодо дослідження цього явища, по-друге, дають змогу вважати толерантність системним об'єктом вивчення. Системний підхід до вивчення толерантності дає змогу виокремити три рівні цього інтегрального особистісного феномена: психофізіологічний, індивідуально-психологічний і соціально-психологічний (М. Мельничук). Найнижчий психофізіологічний рівень (вегетативні реакції, зміни психомоторики тощо) в системі толерантності ми пропонуємо назвати *витривалістю*.

Психологічний рівень (показники психічних функцій) включає триаду компонентів (когнітивний, емоційний, поведінковий), що ми визначаємо як *поблажливість*. Особистісні установки, цінності та смисли, що об'єднані на соціально-психологічному рівні й виявляються як розвинена толерантність, ми пропонуємо назвати *прийняттям*.

Для вивчення особливостей взаємозв'язків між показниками кожного рівня системи толерантності та загальним рівнем її вираженості нами проведено емпіричне дослідження. У ньому перевірялося припущення: рівень вираженості толерантності має тісний взаємозв'язок саме з показниками соціально-психологічного рівня, оскільки ієрархія структурних елементів системи толерантності дає змогу верхнім (пізнішим) складникам виконувати регулюючу функцію відносно нижніх. Виявлено, що орієнтація на загальнолюдський рівень цінностей (універсалізм, доброта), тобто домінування принаймні просоціального, а то і духовного, рівня у структурі особистості, є взаємопов'язаним із толерантним поведінням з іншими, тоді як егоцентричний рівень (влада, гедонізм) може призводити до інтолерантної поведінки [13].

Безсумнівний інтерес являє собою дослідження статевої особливості взаємозв'язку показників системи толерантності. У вітчизняній і зарубіжній психології та соціології накопичено досить багато досліджень, які демонструють відмінності у значимості тих чи інших цінностей для чоловіків і жінок [9; 15].

У дослідженні взяли участь студенти Полтавського національного педагогічного університету віком від 20 до 21 років. Обсяг вибірки – 250 осіб. Група студентів мала однаковий вік і рівень освіти. До неї увійшли представники обох статей (149 чоловічої та 101 жіночої статі).

Арсенал нашого дослідження складається з таких методик (відповідно до попереднього обґрунтування причин нашого вибору): методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С.М. Кірова)»; методика «Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса»; методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)»; методика Н. Голла на визначення рівня емоційного інтелекту; методика дослідження малюнкової фрустрації (за С. Розенцвейгом); методика Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості; методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)»; методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойком). Аналіз результатів проводився за допомогою методів математичної статистики SPSS.

Огляд найбільш «інформативних кореляцій» (за Пірсоном) шкали «Кількісний аналіз» мето-

дики «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)» і загальної шкали методики діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойком) з іншими змінними у межах кожної статі дав змогу виявити таке. Найбільш виразним результатом є виявлення надзвичайно тісного зв'язку з рівнем соціальної адаптації ($r = 0,960$; $p < 0,001$). Такий рівень взаємозв'язку примушує замислитись, чи є ці шкали показниками різних конструктів (які поєднує, наприклад, певні загальні механізми реагування на соціальне оточення) чи вони є проявами загального чинника, наприклад соціальної зрілості чи адаптованості до середовища. У будь-якому разі можна зазначити, що соціальна адаптація тісно пов'язана з рівнем толерантності та навпаки. Загалом, можна говорити про високий рівень зв'язку узагальненої шкали толерантності за Г.У. Солдатовою з показниками методики С. Розенцвейга. Крім уже вказаної шкали соціальної адаптації, наявні сильні кореляції (у діапазоні від 0,706 до 0,887 за модулем) з екстра- та імпульсивними реакціями (перша з цих кореляцій є від'ємною), фіксацією на задоволенні потреби та фіксацією на перешкодах (від'ємна). Отже, відсутність тенденції звинувачувати в неприємностях інших, концентрація уваги на досягненні мети, а не на перешкодах, є тісно взаємопов'язаними з комунікативною толерантністю. Можна висунути припущення, що механізми та детермінанти комунікативної і фрустраційної толерантності значною мірою є спільними, що й зумовлює картину, яка спостерігається. Зі шкалами самозахисту та інтрапунітивної реакції наявні помірні та слабка негативні кореляції відповідно, тобто якщо намагання ухилитись від відповідальності та докорів може бути досить суттєвою перешкодою для толерантності, то прийняття провини на себе теж не є позитивним чинником для останньої, можливо, через надмірну увагу до себе, власного «Я», почуття провини, що може переноситися на оточення.

Під час огляду результатів кореляційного аналізу зі шкалами методики Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості звертає на себе увагу висока кореляція з цінністю універсалізму (як на нормативному, так і на поведінковому рівні; $r = 0,882$; $p < 0,001$, $r = 0,855$; $p < 0,001$ відповідно), а також висока від'ємна кореляція з нормативним рівнем цінності влади ($r = -0,707$; $p < 0,001$). На нашу думку, ці результати є цілком логічними, враховуючи те, що перша шкала оцінює орієнтацію на вищі цінності, гармонію та децентрацію, тоді як друга – орієнтацію на себе та свій статус. Такі результати підтверджуються й іншими даними: середнім позитивним зв'язком із добротою ($r = 0,673$; $p < 0,001$ для поведінкового та $r = 0,646$;

$p < 0,001$ для нормативного рівнів), від'ємним – з нормативним рівнем досягнень і поведінковим рівнем влади ($r = -0,587$; $p < 0,001$; $r = -0,539$; $p < 0,001$ відповідно), помірними зворотними кореляціями з нормативним і поведінковим рівнями гедонізму ($r = -0,482$; $p < 0,001$; $r = -0,424$; $p < 0,001$ відповідно). Зазначимо, що з цінностями самостійності, безпеки, конформності, традицій, стимуляції або зовсім не виявлено зв'язку, або наявні слабкі чи дуже слабкі кореляції.

Звертаючись до взаємозв'язків зі шкалами методики В.В.Бойка, можна зазначити, що вони переважно середні (діапазон від $r = -0,411$ до $r = -0,798$; $p < 0,001$ в усіх випадках) й усі від'ємні (що відповідає особливостям цього діагностичного інструмента). Сильна кореляція спостерігається лише з узагальненою шкалою методики В.В. Бойка ($r = -0,798$). Якщо ж говорити про субшкали, то зі зниженням толерантності найбільшою мірою взаємопов'язані неприйняття іншого, категоричність і невміння приховувати почуття (у порядку зменшення зв'язку), а найменшою (що цікаво) – нетерпимість.

Аналізуючи результати кореляційного аналізу зі шкалами методики дослідження творчого мислення Ф. Вільямса, можна зазначити таке. З узагальненою шкалою та назвою спостерігаємо прямі середні кореляції ($r = 0,567$; $p < 0,001$; $r = 0,530$; $p < 0,001$ відповідно). Найсильніша тісна кореляція наявна з гнучкістю ($r = 0,713$; $p < 0,001$), а найслабші помірні – з розробленістю та оригінальністю ($r = 0,459$; $p < 0,001$; $r = 0,359$; $p < 0,001$ відповідно). Це свідчить на користь припущення щодо важливості творчого дивергентного мислення з багатим словниковим запасом (що говорить про сформованість вербального інтелекту), вміння розуміти ситуацію з різних кутів зору, гнучкості в підході до розв'язання завдань для розвитку комунікативної толерантності.

Переходячи до кореляцій зі шкалами методик нервово-психічної стійкості, емпатії (за А. Мехрабіаном і М. Епштейном) та емоційного інтелекту (за Н. Голлом), важливо зазначити, що лише зі шкалами емпатії та емоційної обізнаності були виявлені значущі кореляції ($r = 0,229$; $p = 0,003$; $r = 0,188$; $p < 0,014$, тобто слабка і дуже слабка відповідно). Це свідчить про відсутність лінійних зв'язків толерантності з емоційним інтелектом (як вимірюваного відповідним опитувальником), нервово-психічною стійкістю. Водночас розуміння власних емоцій і емоцій інших є слабо взаємопов'язаним з комунікативною толерантністю.

Також у разі кореляцій із власними субшкалами слід зазначити, що хоча всі шкали тісно пов'язані з узагальнюючим показником (діапазон від $r = 0,728$ до $r = 0,813$; $p < 0,001$ в усіх випадках), але найбільш точним наближенням до загальної шкали толерантності є етнічна толерантність.

Аналіз кореляцій шкали «Кількісний аналіз» з іншими методиками у межах чоловічої статі, дотримуючись запропонованої під час попереднього розгляду схеми, але звертаючи додатково увагу на відмінності структури зв'язків між чоловічою та жіночою статями, дав змогу виявити такі особливості. Однією з таких особливостей, що відразу помічається, є менша сила взаємозв'язків показників у чоловічої групи, при цьому частину слабких і дуже слабких кореляцій, що спостерігалися в дівчат, не виявлено на значущому рівні в юнаків.

Під час аналізу кореляцій із методикою С. Розенцвейга було виявлено, що, як і в жіночій вибірці, найбільш висока кореляція (з урахуванням усіх методик) спостерігається з рівнем соціальної адаптації ($r = 0,895$; $p < 0,001$). Це свідчить про тісний зв'язок соціальної адаптації з рівнем толерантності. На нашу думку, це більшою мірою говорить про комунікативну толерантність як прояв соціальної зрілості, соціальної адаптації. Можливе і таке пояснення: соціально адаптовані більшою мірою розуміють важливість і необхідність толерантного ставлення до оточення. Крім уже вказаної шкали соціальної адаптації, спостерігаємо сильні кореляції з екстрапунітивними реакціями та фіксацією на задоволенні потреби ($r = -0,714$; $p < 0,001$; $r = 0,708$; $p < 0,001$ відповідно). Комунікативна толерантність середньо взаємопов'язана з фіксацією на перешкодах й імпульсивними реакціями ($r = -0,667$; $p < 0,001$; $r = 0,509$; $p < 0,001$ відповідно). Тобто комунікативна толерантність є середньо та тісно взаємопов'язаною з відсутністю тенденції звинувачувати оточення в ситуації стресу, вмінням сконцентруватися на засобах подолання перешкод, а не на самих цих труднощах. Якщо правильне припущення про спільність механізмів і детермінант комунікативної та фрустраційної толерантності, то можна зазначити, що в юнаків вони, як і ці види толерантності, є більш диференційованими. Зі шкалами самозахисту та інтрапунітивної реакції значущих кореляцій, на відміну від дівчат, не виявлено.

Огляд результатів кореляційного аналізу зі шкалами методики Ш. Шварца дав змогу виявити, що, як і в жіночій вибірці, звертають на себе увагу високі кореляції з цінностями універсалізму та влади на нормативному рівні ($r = 0,811$; $p < 0,001$, $r = -0,722$; $p < 0,001$ відповідно). Також наявні середні позитивні кореляції з поведінковим рівнем цінностей універсалізму і доброти та нормативним рівнем доброти ($r = 0,693$; $p < 0,001$, $r = 0,591$; $p < 0,001$, $r = 0,585$; $p < 0,001$ відповідно). Узагальнена шкала толерантності за методикою Солдатової помірно зворотно корелює з нормативним і поведінковим рівнями досягнень і гедонізму (діапазон від $r = -0,458$ до $r = -0,323$; $p < 0,003$ в усіх випадках). Зазначимо, що з цінностями самостійності, конформності, традицій,

самостійності не виявлено зв'язку. Отже, можна говорити про цінності універсалізму і доброти як такі, що сприяють прояву толерантності через децентровану позицію людини, її прагнення до гармонії, тоді як орієнтація на власний статус, досягнення, задоволення через центрацію на себе, протиставлення себе іншим людям, можливо, більш низький (наприклад, психологічно-соціальний) рівень функціонування людини є чинниками, що перешкоджають формуванню та прояву комунікативної толерантності.

Під час аналізу взаємозв'язків зі шкалами методики В.В. Бойка можна зазначити, що вони переважно помірні (діапазон від $r = -0,304$ до $r = -0,559$; $p \leq 0,006$ в усіх випадках) й усі від'ємні (що відповідає особливостям цього діагностичного інструмента). Середня кореляція спостерігається як з узагальненою шкалою методики В.В. Бойка ($r = -0,559$), так і з категоричністю ($r = -0,509$). Якщо ж говорити про інші субшкали, то зі зниженням толерантності найбільшою мірою взаємопов'язані прагнення переробити іншого та неприйняття іншого (у порядку зменшення зв'язку), а найменшою – я як еталон. Тобто можна говорити про певні відмінності структури зв'язків комунікативної толерантності з проявами інтолерантності у юнаків і дівчат.

Розглядаючи результати кореляційного аналізу зі шкалами методики дослідження творчого мислення Ф. Вільямса, можна зазначити, що з узагальненою шкалою та гнучкістю мислення наявні прямі середні кореляції ($r = 0,501$; $p < 0,001$; $r = 0,685$; $p < 0,001$ відповідно). Помірні прямі кореляції наявні з назвою, розробленістю й оригінальністю ($r = 0,476$; $p < 0,001$; $r = 0,400$; $p < 0,001$; $r = 0,359$; $p = 0,002$ відповідно). Зазначимо, що рівень гнучкості дивергентного мислення виявився в юнаків більше пов'язаним із комунікативною толерантністю, ніж узагальнена шкала проявів інтолерантності, що досліджується за допомогою методики В.В. Бойка. Це говорить про відносно більшу питому вагу розвиненості дивергентного мислення порівняно з виявами більш чи менш толерантної поведінки для виразності толерантних установок. А також, як і в жіночій виборці, свідчить на користь припущення щодо важливості творчого дивергентного мислення з розвиненим словниковим запасом (як проявом сформованості вербального інтелекту), вміння розуміти ситуацію з різних кутів зору, гнучкості в підході до розв'язання завдань для розвитку толерантності.

Переходячи до кореляцій зі шкалами методик нервово-психічної стійкості, емпатії (за методикою А. Мехрабіана і М. Епштейна) та емоційного інтелекту (за методикою Н. Голла), важливо зазначити, що лише зі шкалою емпатії була виявлена значуща слабка кореляція ($r = 0,269$; $p = 0,015$). Це говорить про відсутність лінійних зв'язків толерантності з емоційним інтелектом (як вимірюва-

ного відповідним опитувальником), нервово-психічною стійкістю.

Аналізуючи зв'язки з власними субшкалами, можна зазначити, що хоча всі шкали досить пов'язані з узагальнюючим показником (діапазон від $r = 0,659$ до $r = 0,705$; $p < 0,001$ в усіх випадках), але найбільш точним наближенням до загальної шкали толерантності є субшкала толерантності як риса особистості. Водночас кожна зі субшкал у юнаків є більш специфічною щодо загального показника, ніж у дівчат.

Висновки. У результаті проведеного емпіричного дослідження визначено, що як у хлопців, так і в дівчат показники загального рівня толерантності за методикою Г.У. Солдатової є тісно прямо пов'язаними (у порядку зменшення зв'язку) із соціальною адаптацією, відсутністю екстрапунітивних реакцій, універсалізмом, фіксацією на задоволенні потреби (подоланні перешкоди), відсутністю фіксації на перешкодах і вимірюваних методикою В.В. Бойка аспектів інтолерантності, гнучкістю мислення. Це свідчить про включення комунікативної толерантності в систему соціальної адаптації, її зв'язок з особливостями реагування на стрес, загалом, поведінковими стратегіями людини, про важливість ціннісних орієнтацій (на універсальні цінності, доброту, гармонію у протилежність орієнтації на власний статус, досягнення та задоволення) та розвитку дивергентного мислення для проявів толерантності. Водночас у межах обох статей отримані дані дають змогу відхилити припущення про лінійну детермінацію толерантності рівнем нервово-психічної стійкості. Проте у хлопців порівняно з дівчатами можна говорити про менший рівень інтегрованості толерантності в систему особистісних якостей і характеристик, більшу різницю між толерантністю на рівні поведінки та на рівні установок, більшу відносну питому вагу гнучкості мислення, відсутність орієнтації на владу для комунікативної толерантності.

Перспективою подальших досліджень є перехід до більш широкого вивчення загальної системи толерантності з урахуванням її різних складників, чинників і механізмів і подальше розроблення методичного інструментарію вимірювання толерантності як багаторівневого феномена.

Література:

1. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию. Москва : Смысл, 2000. 255 с.
2. Бохеньский Ю. Сто суеверий: Краткий философский словарь предрассудков / пер. с польск. Москва : Прогресс – «VIA», 1993. 187 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 1988. 301 с.
4. Василенко Л.И. Краткий религиозно-философский словарь. Москва : Истина и Жизнь, 2000. 256 с.

5. Ганзен В.А., Юрченко В.Н. Систематика психических состояний человека. *Вестник Ленинградского университета*. 1991. № 6. С. 47–55.
6. Ганзен В.А. Структурно-функциональное описание психики человека. *Вестник Ленинградского университета*. 1982. № 5.
7. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологический словарь-справочник. Минск : Харвест, 2004. 576 с.
8. Ефремова Т.Ф. Новый энциклопедический словарь русского языка : толково-словообразовательный : в 2 т. : свыше 136 000 словарных статей: Около 250 000 семантических единиц. Москва : Русский язык, 2000. Т. 2 : П – Я. 1084 с.
9. Ильин Е.П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. Санкт-Петербург, 2002. 342 с.
10. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности : учеб. пособие для слушателей сист. дополнит. проф. пед. образ. / Мин. образов. и науки РФ, Вятский гос. гум. ун-т. Москва : Академический проект, 2004. 176 с. (учебное пособие для вузов).
11. Комогоров П.Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Курган, 2000. 191 с.
12. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Просвещение, 1984. 284 с.
13. Мельничук М.М. Емпіричне дослідження феномена толерантності як багаторівневої характеристики особистості студента: факторний аналіз. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Київ, 2013. Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 8. Ч. 2. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2013. С. 234–242.
14. Павленко В.Н., Таглин С.А. Общая и прикладная этнопсихология : учеб. пособие. Москва : Т-во научных изданий КМК, 2005. 483 с.
15. Реан А.А. Психология изучения личности : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во А.В. Михайлова, 1999. 288 с.

Melnychuk M. M. Comparative studies of the inter-personal tolerance of student young people of different gender

The article is devoted to systemic analysis of the tolerance structure and levels of determination: psychophysiological, individual-psychological and social-psychological. The generalized researches of tolerance, which touch going near its maintenance, are in-process resulted. It is rotined that tolerance is the difficult, multidimensional and multicomponent phenomenon which has a few lines of display and development. It is well-proven that these descriptions of tolerance are foreseen by applications of approach of the systems in relation to research of this phenomenon. Findings confirm a hypothesis that close intercommunication has a level of expressed of tolerance exactly with the indexes of social-psychological level. The study examines psychophysiological, personal, existential-humanistic, social-psychological and situational approaches to the study of tolerance in the domestic and foreign psychology. The necessity of a systematic study of tolerance, can go to the understanding of this phenomenon as an integrated system and personality characteristics with three levels of determination: psychophysiological, individual psychological and socio-psychological. Theoretical analysis shows that tolerance is a mature system integrity competence in tolerant behavior, cognitive complexity in the perception of contradictory world, empathy readiness, personal meanings, values and attitudes to coexist in peace. Study of this phenomenon should systematically take into account physiological, cognitive, emotional, behavioral and value-semantic aspects. It has been found out that the latter level (value orientations, personal maturity, social adaptation) is most important, the individual-psychological one (divergent thinking, empathy) has less importance and the psychophysiological level plays the smallest role in the determination of tolerance. It has been shown an interaction of different levels of determination, particularly the psychophysiological level promotes tolerance providing that value orientations are high (developed social-psychological level), while in another case – prevents.

Key words: *patience, leniency, peaceableness, frankness, empathy, systems approach.*